

Jan Martínek (ed.)

Výzkum historických cest
v interdisciplinárním kontextu 2018

Jan Martínek (ed.)

Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu 2018

Vlastivědný věstník moravský
Supplementum 3

Brno / 2018

Publikace byla vydána z prostředků projektu DG16P02R031 „Moravské křižovatky“, který je součástí Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) Ministerstva kultury ČR.

Recenzovali:

Emil Kordiovský
Bohumír Smutný

Redigoval:

Jaromír Kubíček

Anglické překlady:

Zuzana Křivánková

Editor:

Jan Martínek

Autoři článků:

Dušan Adam
Richard Andrášik
Aleš Bajer
Marie Balková
Michal Bíl
Pavel Bolina
Dušan Cendelín
Vojtěch Cícha
Peter Ivanič
Marek Kalábek
Karel Kirchner
Jaromír Kolejka
Balázs Komoróczy
František Kubů
Martin Kuča
Zuzana Lendáková
Aleš Létal
Jan Martínek
Vojtěch Nezval
David Novák
Petr Nový
Leoš Pecha
Pavel Šlězár
David Vích
Marek Vlach
Jakub Vrána
Petr Zavřel

© Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, z. s.
© Centrum dopravního výzkumu, v. v. i.

ISSN: 0323-2581

ISBN: 978-80-7275-108-2, 978-80-88074-66-3

Obsah

Balázs Komoróczy – Marek Vlach Viae militares a modelování vybraných prostorových aspektů římsko-barbarských konfrontací na území středodunajského barbarika	7
Marek Kalábek – Jakub Vrána Archeologické výzkumy starých cest na střední Moravě.....	35
David Vích Průzkum úvozových cest u Cetkovic na Malé Hané.....	47
Petr Nový Staré cesty v okolí Levého Hradce	53
Petr Nový – David Novák Rekonstrukce trasy pro dopravu stavebního kamene z Horoměřic na Levý Hradec: model a realita	61
Pavel Šlézar Komunikační síť raně středověké Olomouce	69
Dušan Cendelín – Pavel Bolina Moravská brána a „Helfštejnská křižovatka“ starých cest.....	83
Richard Andrášik – Jan Martínek – Michal Bíl Identifikace reliktních zahloubených cest pomocí algoritmu lokálních anomálií	93
Leoš Pecha Prameny k historii a vývoji silnic v 18. a 19. století uložené v Moravském zemském archivu v Brně.....	99
Peter Ivanič Cestná síť na hornom Požitaví v období stredoveku	105
Aleš Létal – Zuzana Lendáková – Jan Martínek Geofyzikální průzkumy v projektu „Moravské křižovatky“ za rok 2017	113
Jaromír Kolejka Staré stezky dodnes signalizují průběh dávné moravsko-uherské hranice v nivě Moravy u Mikulčic.....	119
Karel Kirchner – Dušan Adam – Martin Kuča – Aleš Bajer – Marie Balková Geomorfologický výzkum Bosonožského hájku v Brně – platforma pro poznání dopravních souvislostí lokality v minulosti.....	125
Vojtěch Cícha – Jan Martínek Jak přesné jsou vzdálenosti na starých poštovních mapách?	135
Jan Martínek – Vojtěch Nezval – Michal Bíl Vizuální kontrola jednotlivých úseků cest na trase Litomyšl – Olomouc: analýza viditelnosti v GIS.....	147
František Kubů – Petr Zavřel Výzkum Zlaté stezky – shrnutí, zkušenosti, poznatky	157

Cestná sieť na hornom Požitaví v období stredoveku

The road network in the Upper Žitava region during the Middle Ages

Petra Ivanič¹

Abstract: Stezky významne prispeli k rozvoju horného Požitaví. V príspevku venuji pozornosť rekonstrukcii dopravnej siete na základe archeologických a písomných primárnych prameňov i toponym tohoto regiónu během stredoveku. V 6. - 8. storočí bol región riedke osídlený. Počet archeologických lokalít vzrostl až v 9. - 10. storočí. V tejto dobe sa rozvíjala už rozvinutá dopravná sieť vo zkoumané oblasti. Písomné prameny od 11. storočia poskytujú dôkazy o existencii hlavných stezok, ktoré vedli podél rieky Žitavy. Dôležitými dopravnými uzly boli Vráble, Zlaté Moravce. Písomné prameny predovšetkým z 14. a 15. storočia poskytujú dôkaz o hustej sieti mýtných staníc v regióne horného Požitaví.

Keywords: horný Požitaví, stezka, dopravná sieť, osídlenie, mýto.

Abstract: Road network have made a substantial contribution to the region. In the article I focus my attention on reconstruction of the road network on the basis of archaeological and literary primary sources and toponyms of the territory of the Upper Žitava region during the Middle Ages. The region was sparsely inhabited in the 6th-8th centuries. The number of archaeological sites grew in the 9th-10th centuries. In this period the developed road network existed in the Upper Žitava region. The 11th century literary sources give evidence on main roads which run alongside the River Žitava. Important road nodes were Vráble and Zlaté Moravce. The Jelenec (Gýmeš) and Hrušov Castles played a significant role in the road network as well. The primary literary sources, which are only dated to the 14th and 15th centuries, provide evidence on the dense network of toll stations in the Upper Žitava.

Keywords: Upper Žitava region, road, road network, settlement, toll station.

Proces osídlenia jednotlivých regiónov je úzko spojený tiež s hustotou a významom cestnej siete. Pozemné cesty odzrkadľujú krajinu a vďaka ich výskumu možno získať informácie o jej štruktúre a vývoji osídľovania, ako aj o podmienkach v čase. Komunikácie boli v minulosti výraznou orientačnou líniou v krajine, ktorou prechádzali. Svedčí o tom tiež skutočnosť, že sa často spomínajú v stredovekých dokumentoch pri ohraničení jednotlivých majetkov. Niektoré známe historické cesty sa ujalo v minulosti špeciálne pomenovanie, ako napríklad Česká cesta alebo Hrušová cesta (Klímek 2014, 110-111).

V príspevku sa zameriavam na rekonštrukciu cestnej siete na území horného Požitaví v období stredoveku na základe archeologických a písomných prameňov i toponym. Horné Požitavie má tvar nepravidelného trojuholníka. Územie horného Požitaví môžeme rozdeliť na tri geomorfologické jednotky: Tribečské pohorie, Hostovský Inovca a severný výbežok Podunajskej nížiny. Obe pohoria uzatvárajú na severe horné Požitavie a sú navzájom oddelené hlbokým údolím Žitavy. Na juh je horné Požitavie otvorené do Podunajskej nížiny (Rakovský 2011, 24-35; Ruttkayová. – Ruttkay 2015, 7-13). Rieka Žitava je ľavostranný prítok Nitry, ktorý pramení na západných svahoch Pohronskeho Inovca v obci Veľká Lehota. V obci Dolný Ohaj smerom na západ pramenom do rieky Nitra zaústuje kanálom a ako Stará Žitava ústi do Nitry pod Martovcami. Jej významné prítoky z ľavej strany sú Hostiansky potok, Pelúsocký, Čerešňový potok, Drevenica, Hostovský potok a z pravej strany toky Hostovský, Topoľnica a Rohožnica.

Výskum ciest patril v minulosti na Slovensku medzi okrajové témy bádania. V posledných desaťročiach vyšlo na svetlo niekoľko dôležitých prác, ktoré sa venujú problematike výskumu stredovekých ciest na území dnešného Slovenska (Ivanič 2011, Ivanič 2012, 84-87). Cestná sieť v oblasti Požitaví je spomenutá v publikovaných prácach J. J. Lukačku (1982, 149-151; 2002, 208-211) Petra Ivaniča a Ľudmily Maslíkovej (2013, 23-43).

Cestná sieť v 6. až 10. storočí

V období od 6. do 10. storočia neexistujú pre horné Požitavie písomné prameny. Cestnú sieť možno rekonštruovať len hypoteticky na základe rozloženia sídiel alebo pohrebísk v krajine, ktoré boli zistené archeologickým výskumom alebo prieskumom.² Doteraz známe archeologické lokality poukazujú na rozvinutú

cestnú sieť na hornom Požitaví. Zatiaľ je doložených 8 lokalít z obdobia 6. – 8. storočia a 255 lokalít z 9. – 10. storočia (RuttKayová – RuttKay 2015, 33). V katastri dnešných Vrábeľ bolo objavené sídlisko zo 6. – 8. storočia a pohrebisko z 9. storočia (Bialeková a kol. 1989, 232-233). V oblasti Vrábeľ sa stretávali dve komunikácie, ktoré sem smerovali z juhu popri Žitave. Prvá z nich viedla popri pravom brehu rieky od dnešného Hurbanova cez Bajč, Dvory nad Žitavou, Bešeňov, Dolný Ohaj, Hul, Vlkaš, Maňu, Žitavce do Vrábeľ. Dokladajú to viaceré doložené sídliská a pohrebiská datované do 6. až 11. storočia (Bialeková a kol. 1989, 113, 118-119, 248-249, 251-252, 265; Bielich 2006, 41; Točík 1992, 115-118; Zábojník 2004, 77, 90-91). Popri ľavom brehu Žitavy pravdepodobná trasa cesty viedla od Bešeňova cez Úľany nad Žitavou, Kmeťovo, Michal nad Žitavou a Lúčnicu nad Žitavou (Bialeková a kol. 1989, 243, 257, 265, 285-286; Oždáni 1991, 76; RuttKay 2002, 113-114; Zábojník 2004, 113). Odtiaľ pravdepodobne smerovala ďalej na sever cez Novú Ves nad Žitavou, Slepčany a Tesárske Mlyňany do Zlatých Moraviec. V Novej Vsi nad Žitavou sa zberom zistilo osídlenie z 9. – 10. storočia. V Slepčanoch sa podarilo doložiť existenciu dvoch sídlisk z 9. až 13. storočia. V Tesárskych Mlyňanoch sa v polohe Gočol zistilo sídlisko z 8. – 9. storočia a pohrebisko z 10. storočia. Pohrebisko z 10. – 11. storočia bolo skúmané v polohe Tesárske pláne. V neďalekej Vieske nad Žitavou bol prieskumom objavený porušený kostrový hrob z 9. storočia a severne od obce existovalo sídlisko z 9. – 10. storočia (Bialeková a kol. 1989, 224, 228-230; RuttKayová – RuttKay 2015, 103, 106-114). Ďalšie spojenie Vrábeľ a Zlatých Moraviec možno predpokladať cez Nevidzany, Veľké Vozokany, Čierne Kľačany a Prílepy. V Nevidzanoch je doložená existencia hradiska z 9. storočia, dvoch sídlisk z 9. – 10. storočia, ďalšieho sídliska z 10. – 12. storočia a na miestnom cintoríne sa narušil hrob pravdepodobne z 9. storočia (Bátora 1999, 27-28; Bialeková a kol. 1989, 194-195). Vo Veľkých Vozokanoch sa zistilo sídlisko z 9. – 10. storočia. (RuttKay a kol. 2013, 229-230). V Čiernych Kľačanoch v polohe Mlynské diely boli záchranným výskumom odkryté hroby z 9. – 10. storočia (Bialeková a kol. 1989, 185). V polohe Pri Mlyne sa podarilo preskúmať hroby, ktoré sa datujú do záveru 10. až 11. storočia a sídlisko z 11. – 12. storočia (RuttKayová – RuttKay 2015, 63-64). Severne od obce pri dnešných Prílepoch bolo zrejme porušené zemnými prácami pohrebisko z 9. – 10. storočia (Bednár 1990, 39). V tejto miestnej časti Zlatých Moraviec sú doložené aj dve sídliská z 9. a z 10. – 11. storočia (RuttKayová – RuttKay 1991, 14, 34). Z uvedenej komunikácie z Vrábeľ do Zlatých Moraviec pravdepodobne existovali odbočky do Nemčian a Volkoviec, ktoré boli osídlené minimálne od 10. storočia (Bialeková a kol. 1989, 232; RuttKayová – RuttKay 1991, 23). V Zlatých Moravciach v miestnej časti Chyzerovce boli zistené sídliskové objekty datované do 10. – 11. storočia (Bialeková a kol. 1989, 235). Staršie osídlenie Zlatých Moraviec je doložené osadami z 9. storočia a náhodným nálezom enkolpionu (RuttKayová – RuttKay 2015, 133). Zo Zlatých Moraviec cesta pravdepodobne pokračovala aj do Topolčianok, kde bolo na nádvorí dnešného kaštieľa archeologickým výskumom zistených niekoľko objektov datovaných od 6. do 10. storočia (RuttKayová – RuttKay 2015, 117). Osídlenie z 9. – 10. storočia sa zistilo aj v strede obce (RuttKayová – RuttKay 1991, 44). Do Zlatých Moraviec určite smerovala cez Kolíňany a Beladice významná komunikácia z Nitry. V Kolíňanoch je doložené osídlenie z polohy Dolný Mlyn z 9. – 13. storočia a ďalšie sídlisko z 10. – 11. storočia sa nachádzalo juhovýchodne od obce (Bednár – RuttKay 1991, 27; Mitáš 2002, 135). V Beladiciach bolo osídlenie z 9. – 10. storočia zistené systematickým prieskumom na troch polohách. Fragменты keramiky datované do 8. až 10. storočia dokladajú osídlenie niekoľkých lokalít aj v miestnych častiach Veľké a Malé Chrašťany (RuttKay – RuttKayová 1992, 92-93). Komunikácia od Zlatých Moraviec smerovala ďalej na Pohronie pravdepodobne cez Čaradice a Tekovské Nemce, kde sa v polohe Bukovská dolina podarilo doložiť sídlisko zo 7. až začiatku 8. storočia (RuttKay a kol. 2015, 218).

Rozmiestnenie archeologických lokalít na hornom Požitaví môže svedčiť aj o existencii komunikácií regionálneho charakteru. Takéto mohlo byť spojenie Kostolian pod Tribečom cez Ladice do Neveríc. Osídlenie viacerých polôh v Kostolianoch pod Tribečom je doložené predovšetkým od 10. storočia (Pažinová – Borzová 2009, 41). Na juhovýchodnom okraji obce Ladice sa podarilo odkryť pohrebisko z veľkomoravského obdobia (Bialeková a kol. 1989, 190). V Nevericiach sa zistilo zatiaľ osídlenie z 10. – 12. storočia (Hanuliak 2000, 47). Pri Nevericiach sa cesta zrejme napájala na komunikáciu, ktorá viedla cez Slažany a Martin nad Žitavou do Zlatých Moraviec. V katastri Sľažian boli doložené dve sídliská z 8. – 9. storočia a z 9. – 10. storočia. Osídlenie z 10. storočia bolo zistené na ďalších troch lokalitách (Bialeková a kol. 1989, 228). Možno predpokladať, že z tejto cesty existovala odbočka smerom na Mankovce, kde bolo v intraviláne doložené osídlenie zo 6. – 7. storočia (Bialeková a kol. 1989, 193). Ďalšia komunikácia regionálneho významu viedla pravdepodobne z Nitry cez Pohranice, Dolné Obdokovce do Čeladíc, kde sa na pravostrannej terase Hostovského potoka podarilo doložiť osídlenie rámcovo datované do 8. storočia (RuttKay – RuttKayová 2004, 131-163). V polohe Hanisov sa podarilo prieskumom zistiť ďalšie sídlisko z 9. – 10. storočia (Gabulová 2015, 150). V Dolných Obdokovciach sa prieskumom získali fragmenty keramiky z 9. – 10. storočia (RuttKay – RuttKayová – Hunka 1992, 111).

Cestná sieť vo vrcholnom a neskorom stredoveku

Od 11. storočia sa objavujú písomné pramene o sledovanej oblasti. Tieto spolu s archeologickými prameňmi svedčia o pribúdaní počtu sídiel. Pre obdobie 2. polovice 12. až 1. polovice 13. storočia je doložených v oblasti horného Požitavia 158 lokalít (Ruttkayová – Ruttkay 2015, 35). Viaceré z nich sa objavujú aj v písomných prameňoch Bohužiaľ iba zriedkakedy sa v dochovaných dokumentoch objavuje informácia o cestách.

Priama písomná zmienka o ceste v oblasti horného Požitavia je už z 11. storočia. V roku 1075 v dnešnom Hronskom Beňadiku založil Gejza II. významný benediktínsky kláštor. Už v jeho zakladacej listine z roku 1075 sa spomína cesta (via civilis), ktorá s veľkou pravdepodobnosťou viedla do Nitry (Marsina 1971, 54). Zrejme ide o komunikáciu, ktorá je uvedená v roku 1209 ako magna via a smerovala od Nitry cez Chrašťany (Herestien), Choču (Heche) do Hronského Beňadika a na ňu sa pripájala cesta z Chyzeroviec (Hyzer) (Marsina 1971, 126).³ Táto cesta je zakreslená aj na mape Tekovského komitátu od Samuela Mikovíniho, ktorá vyšla v roku 1742 ako súčasť významnej práce Mateja Bela s názvom *Notitia Hungariae novae historico geographica* (Mikoviny 1742). Uvedená hlavná komunikácia je doložená aj pri darovaní dediny Jelenec (Gymus) v roku 1253 uhorským kráľom Belom IV. Ondrejovi, synovi Ivánku z rodu Hont-Poznanovcov, ktorý je zakladateľom rodu Forgáčovcov (Marsina 1987, 295). V tejto listine sa spomína aj hrad, ktorý sa stal na ďalšie storočia rodinným sídlom tohto významného rodu (Plaček – Bóna 2007, 121-125). Samotný Jelenec (Nog Gymus) získal od panovníka Ľudovíta I. Veľkého v roku 1350 právo slobodného týždenného štvrtkového trhu (Fejér 1833, 764-765).

Dôležitým komunikačným bodom na hornom Požitaví boli dnešné Zlaté Moravce a Vráble. V katastri Nemčian existovala v stredoveku dedina Rohožnica (Rohosnicha). V roku 1284 sa uvádza pri jej ohraničení magna via smerujúca zo Zlatých Moraviec (Marouth) do Starého Tekova (Bars) (Knauz 1882, 180). V roku 1358 je tu komunikácia opäť doložená. V Starom Tekove existoval komitátny hrad (Plaček – Bóna 2007, 277) a obyvatelia jeho podhradia dostali v roku 1240 mestské výsady (suburbium castris de Bors) (Marsina 1971, 56-57). Trasa cesty zo Zlatých Moraviec do Starého Tekova viedla cez Čierne Kľačany (Kelechen) a Nemčiňany (Nempchen). Svedčí o tom záznam z roku 1327 o ceste medzi týmito dedinami, ktorá sa nazývala Čákyho cesta – Chakyut (Dedek 1924, 107). Zaujímavosťou je tento názov, pretože len málokedy sa v písomných prameňoch stretávame s priamym pomenovaním cesty. Z Nemčian s veľkou pravdepodobnosťou smerovala cesta aj do Kozároviec, kde sa napájala na hlavnú komunikáciu pozdĺž Hrona. Z roku 1360 je informácia o verejnej komunikácii medzi Volkovcami (Wolkouch) a zaniknutou dedinou Čitáre (Chytar), ktorá ležala v katastri dnešných Kozároviec (Knauz 1890, 148). V roku 1302 sa uvádza cesta nazývaná Urrech vedúca do Čitár (Chithar) (Fejér 1837, 111; Sedlák 1980, 88). Trasa zo Zlatých Moraviec cez Čierne Kľačany pokračovala ďalšia komunikácia do Vrábeľ, kde sa od roku 1294 konali trhy (Trubíni a kol., 2001, 102). Vráble boli v stredoveku taktiež dôležitým dopravným uzlom. Dokladá to listina z roku 1265, kde sa pri popise hraníc Horného Ohaja (Aha) uvádza stará cesta (via veterus) z Vrábeľ (Verebel) do Nevidzian (Nueg) (Fejér 1829, 275). Ďalšie prepojenie z Vrábeľ a Zlatých Moraviec viedlo cez Novú Ves nad Žitavou, Slepčany a Tesárske Mlyňany. V uvedenej listine z roku 1265 je aj zmienka o ceste do Jovky (Ioka) (Fejér 1829, 275). V roku 1293 sa znova uvádza táto komunikácia už ako magna via (Győrffy 1963, 449). Z roku 1535 je zmienka o tomto spojení z Vrábeľ do Zlatých Moraviec pri Mlyňanoch (Malonya).⁴ Do Vrábeľ viedla cez Klasov dôležitá komunikácia z Nitry, ktorá zrejme pokračovala cez Telince, Čifáre a Veľký Ďur do Starého Tekova a Levíc. V roku 1274 sa uvádza pri popise hraníc Chrašťan (Harastan) ako magna via cez Klasov (Kaluz) do Vrábeľ (Werebel) (Nagy 1891, 163). Toto spojenie je zakreslené na mape Tekovského komitátu od Samuela Mikovíniho. Na tejto mape však komunikácia z Nitry ide cez Paňu a nie Klasov (Mikoviny 1742). V roku 1353 je v súvislosti s Vráblami (Verebel) zmienka o veľkej ceste, ktorá odtiaľto smerovala do Kmetova (Magnum Gyurk) (Győrffy 1998, 365). Táto komunikácia viedla ďalej na juh do Dvorov nad Žitavou, kde sa napájala na známu Českú cestu, ktorá smerovala z Konštantínopola cez Belehrad, Budín, Ostrihom, Trnavu a Brno do Prahy (Janšák 1964, 326-339; 1967, 130-138). V metačnej listine Kmetova z roku 1214 sa spomína spojenie Vrábeľ a Dvorov nad Žitavou pri Bešeňove (Beseneu) (Marsina 1971, 143). V roku 1290 je uvedená aj ako cesta do Mojzesova (Izdeg) (Győrffy 1998, 343). V roku 1264 sa uvádza ako magna via, ktorá viedla do Dvorov nad Žitavou (Oduord) (Győrffy 1998, 428). V stredoveku je doložené aj spojenie Komjatíc a Vrábeľ. Svedčí o tom informácia z roku 1424, kde sa spomína mýto vo Vajke nad Žitavou⁵, ktoré sa vyberalo na ceste z Komjatíc (Kompyati) do Vrábeľ (Werebel) (Tóth – Neumann 2009, 537).

Dôležitú strategickú funkciu na hornom Požitaví mal hrad Hrušov, ktorý sa prvýkrát hodnoverne spomína v roku 1316. Hrad stál v blízkosti dôležitej komunikácie, ktorá viedla z horného Požitavia na horné Ponitrie. Počas

³ Chrašťany sú dnes súčasťou Beladič a Chyzerovce sú miestnou časťou Zlatých Moraviec.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest, Diplomataikai Fényképgyűjtemény 237 188. Mlyňany sú dnes súčasťou Tesárskych Mlyňan.

⁵ Vajka nad Žitavou sa v roku 1960 zlúčila s Martinovou do obce Lúčnica nad Žitavou.

stredoveku mal viacerých majiteľov (Plaček – Bóna 2007, 138-141). Pri Hrušove (Horsov) sa spomína v roku 1293 dodnes využívaná cesta do Veľkých Uheriec (Vgrovch) (Nagy – Deák – Nagy 1879, 138).

Okrem hlavných ciest v dokumentoch existujú zmienky o regionálnych spojoch. V roku 1275 sa pri opise beladického chotára uvádza cesta do Slažian (Zelesen) (Gyórfy 1963, 434). Táto zrejme pokračovala do Zlatých Moraviec. Z nej odbočovala komunikácia smerom na Velčice a Zlatno. Vo Velčiciach existoval v 13. – 15. storočí stredoveký hrádok v polohe Čerešňové (RuttKayová – RuttKay 2015, 120). V katastri obce Zlatno existoval pomerne krátko v 14. storočí ďalší hrad známy po názvom Čierny hrad (RuttKayová – RuttKay 2015, 138-139). Niekedy medzi rokmi 1272 – 1290 vznikla listina, kde sa uvádza okrem veľkej cesty, ktorá viedla v blízkosti Beladíc zrejme na Zlaté Moravce aj niekoľko ďalších ciest (Gyórfy 1963, 434). V stredoveku viedla komunikácia cez pohorie Tribeč z Jelenca (Gimes) do Lefantoviec (Elefant). Svedčí o tom známa Zoborská listina z roku 1113 (Marsina 1971, 66). Cez Tribeč viedlo aj spojenie z Kovariet (Kowarch) do Ladíc (Ledech), ktoré sa uvádza v roku 1424 (Tóth – Neumann 2009, 539). Táto komunikácia viedla cez osadu Lehôtka priesmykom popod Tribeč (Lukačka 1982, 149-150). Z Jelenca smerovala cesta aj do Žirian (Zrdynefeu). Táto sa uvádza v roku 1295 spolu s komunikáciou, ktorá viedla priamo na hrad Gýmeš (castrum Gymos) (Fejér 1830, 355-356). V roku 1327 je zmienka o dvoch cestách z Hrušova (Hwrsou) na Veľký Klíž (Kolos) (Gyórfy 1963, 448-449). V listine z roku 1353 sa spomína cesta, ktorá smerovala od dediny Finta ku kostolu v Michale nad Žitavou (Zenthmihal) (Nagy 1891, 93).⁶ Ján Lukačka (1982, 149-150) uvádza aj spojenie z Velčíc do Solčian, ktoré viedlo cez Tribeč.

Mýta

Dôležitú úlohu v súvislosti s komunikáciami zohrávali mýtné stanice. Vyberali sa tu mýtné poplatky, ktoré boli súčasťou kráľovského regálneho práva. Časť z výnosu sa používala priamo na udržiavanie ciest, mostov, brodov a iných dopravných zariadení. Písomné zmienky o mýtach obsahujú niekedy aj informácie, na akej ceste sa poplatok vyberal (Ivanič 2017, 61-63). Na hornom Požitaví existovalo niekoľko mýtnych staníc.

V dolnej časti horného Požitavia sa mýtné poplatky vyberali vo Vajke nad Žitavou. Svedčí o tom listina kráľovnej Márie z roku 1386, ktorou Blažej Forgáč získal do držby hradné panstvo Gýmeš (dnes Jelenec) (Fejér 1834, 281). Tunajšie mýto sa spomína aj v roku 1424, keď sa uskutočnila revízia mýtnych staníc v Nitrianskej stolici. Tu je uvedené aj na akej ceste sa uvedené mýta vyberali. Vo Vajke to boli komunikácie smerujúce zo Šintavy (Sempthe) do Hronského Beňadika (Sancti Benedicti) a z Komjatíc (Kompyati) do Vrábeľ (Werebel) (Tóth – Neumann 2009, 537). V roku 1318 sa spomína mýto v Klasove (Kaloz) (Sedlák 1987, 152). V roku 1424 tu mýtné poplatky vyberali Forgáčovci na ceste, ktorá smerovala zo Žirian (Syre) cez Kolíňany (Kolon), Pohranice (Pogran) a Klasov (Kaloz) do Komjatíc (Kompyati) (Tóth – Neumann 2009, 537). Mýto sa vyberalo tiež vo Vrábľoch (Verebel) na ceste v smere z Tekovských Lužianok (Sarlo) do Tehly (Thuhul) (Teleki 1857, 366; Tóth – Neumann 2009, 477). V neďalekej Novej Vsi nad Žitavou (Wjfal) sa mýto spomína v rokoch 1386 a 1424, keď bolo súčasťou hradného panstva Gýmeš. Neďaleko stredovekého mostu z 15. storočia cez potok Drevenica sa podarilo archeologickým prieskumom a geofyzikálnou prospekciou v rokoch 2013 a 2015 doložiť opevnený útvar s tehlovou stavbou. Podľa J. RuttKayovej a M. RuttKaya (2015, 95) môže ísť o mýtnu stanicu alebo stredoveký hrádok. Objekt sa nachádza v blízkosti starej komunikácie. Tunajšie mýto sa vyberalo na komunikácii do Zlatých Moraviec (Marothi), kde sa mýto platilo už pred rokom 1386 (Fejér 1834, 281; Tóth – Neumann 2009, 477). O existencii výberu mýta sa dozvedáme aj v roku 1400. Podľa svedectva Mikuláša Forgáča vtrhli vtedy do Zlatých Moraviec Ján a Ondrej Topolčianski spolu s Petrom Rúfusom, pričom zranili miestneho mýtnika Vavrinca a vzali mu dobrého koňa i 100 dukátov. Zaujímavá je aj zmienka o tom, že na obranu mýtnika vystúpili zlatomoravecké ženy a deti, ktoré sa tu zhromaždili (Mályusz 1956, 49). Medzi príslušenstvom hradného panstva Hrušov sa uvádzajú Jedľové Kostoľany s mýtom (Fenyukoztolyan/Koztolyan), Žikava s mýtom (Zykwa/Sykwa) Hostie s mýtom (Kerezthur) v rokoch 1388, 1423 a 1424 (Mályusz 1951, č. 502; Tóth 2007, 501-505; Tóth – Neumann 2009, 477-479). V Jedľových Kostoľanoch sa nachádza pozostatok stredovekej veže nazývanej Živánska veža (Turňa), ktorá je situovaná v blízkosti cesty z Obýc cez Veľkú Lehotu do Novej Bane. Martin Bóna stotožňuje stavbu práve s mýtnou stanicou, ktorá sa v Jedľových Kostoľanoch spomína v stredovekých listinách až do roku 1496, pričom jej vybudovanie predpokladá najneskôr v poslednej tretine 14. storočia.⁷ V roku 1424 sa uvádza, že mýto sa vyberalo na ceste z Veľkých Uhroviac (Nagugroch) do Novej Bane (Uybanya) (Tóth – Neumann 2009, 478). V tomto dokumente sa spomína údaj o tom, že v Žikave sa vyberalo mýto na ceste, ktorá viedla zo Zlatých Moraviec (Maroth) cez Hostovce (Geztheud) a Mankovce (Maykoch) do Zlatna (Zalakna) (Tóth – Neumann 2009, 478). V západnej časti horného Požitavia sa vyberalo mýto v Chrašťanoch (Herestyen). Zmienka o tom pochádza

⁶ Finta je Martinová, ktorá je dnes súčasťou Lúčnice nad Žitavou.

⁷ Bóna, M.: Živánska veža v chotári Jedľových Kostoľan.

[online: <<http://www.leustach.sk/zivanska-veza/zivanska-veza-historia>>, cit. 18. 09. 2017]

z roku 1386, keď sa obec s mýtom uvádza ako súčasť panstva Gýmeš (Fejér 1834, 282). Pôvodne však príjmy z tunajšieho mýta patrili nitrianskej diecéze. Dokazuje to sťažnosť nitrianskeho biskupa Jána z roku 1318 na Matúša Čáka Trenčianskeho, ktorý sa mal zmocniť tiež tunajšieho mýta (Hyrishan) (Sedlák 1987, 152). V Chrašťanoch sa mýto platilo na komunikácii zo Zlatých Moraviec (Maroth) do Jelenca (Gymes) a Kolíňan (Kolon) (Tóth – Neumann 2009, 477).

Toponymá

Informácie o existencii historických komunikácií poskytujú taktiež toponymá. Niektoré obecné, chotárne a terénne názvy priamo svedčia o trasách ciest (Ivanič 2011, 20-23). V regióne Horného Požitia sa uplatnilo pomenovanie odvodené od apelatíva voz v názve obcí Veľké a Malé Vozokany. Keď pojednávame o toponymách na území Slovenska, ktoré súvisia s komunikáciami, na prvom mieste treba spomenúť pomenovania cesta a hradská. Na hornom Požitaví sa vyskytujú hneď v niekoľkých katastroch obcí. Severne od Beladíc pri dnešnej ceste z Nitry do Zlatých Moraviec sa nachádza chotár s názvom Pod beladickou cestou. Juhozápadne od obce pri ceste z Beladíc do Čeladíc sa vyskytuje pomenovanie Pri beladickej ceste. Juhovýchodne od miestnej časti Veľké Chrašťany v blízkosti novej komunikácie R1 je pole s názvom Hore hradskou (Koláriková – Majtán 1988, 18). Západne od Jelenca v blízkosti Neveríc sa nachádza pole s pomenovaním Role na veľkej ceste.⁸ Toto označenie možno považovať za priame svedectvo o stredovekej komunikácii spomínanej v prameňoch ako magna via, ktorá viedla z Nitry cez Štitáre, Kolíňany, Jelenec, Neverice a Beladice do Zlatých Moraviec. V publikácii Geografické názvy okresu Nitra je uvedený pri Jelenci tiež chotár Nad cestou (Koláriková – Majtán 1988, 32). Severne od Kostolian pod Tribečom je chotárny názov Medzi cestami. V publikácii Geografické názvy okresu Nitra je uvedený aj názov Nad cestou (Koláriková – Majtán 1988, 35).⁹ V katastri Obýc sa vyskytuje pomenovanie Vrchná cesta (Koláriková – Majtán 1988, 51). Na južnom okraji Pohraníc sa nachádza chotár Pod Janíkovskou cestou pri komunikácii do Malého Lapáša a Pri obdokovskej ceste pri ceste do Dolných Obdokoviec.¹⁰ Pomenovanie Od neverickej po ladickú cestu sa zachovalo v extraviláne Slažian (Koláriková – Majtán 1988, 60). V katastri Slepčian je chotár s názvom Medzi cesty (Koláriková – Majtán 1988, 61). Severne od Nemčian je chotár nazývaný Pri Volkoveckej ceste alebo Na volkoveckej ceste (Koláriková – Majtán 1988, 45).¹¹ Cez tento chotár viedlo priame spojenie Volkoviec a Nemčian, ktoré dnes už neexistuje. Východne od neho v katastri Malých Vozokán sa zachovalo pomenovanie Na Rohožníckej ceste.¹² Názov súvisí so zaniknutou stredovekou dedinou Rohožnica, ktorá existovala v južnej časti dnešných Nemčian. Pravdepodobne cez tento chotár viedla trasa významnej komunikácie zo Zlatých Moraviec do Starého Tekova, ktorá sa uvádza v roku 1284 (Knauz 1882, 182). Svedčí o tom aj pomenovanie vedľajšieho chotára Jutrá vyše hlbkej cesty (Koláriková – Majtán 1988, 45).¹³ V blízkosti cesty z Čiernych Kľačian do Nemčian v katastri Veľkých Vozokán je chotár s názvom Za hradskou, ktorý tiež možno spájať s uvedenou cestou do Starého Tekova.¹⁴ V extraviláne Zlatých Moraviec sa vyskytujú označenia Diely na beňadickej ceste, Diely na prílepskej ceste a Od hradskej (Koláriková – Majtán 1988, 75-76). Pomenovanie Pri pastierskej ceste sa vyskytuje pri Žiranoch (Koláriková – Majtán 1988, 79). Ďalšie miestne názvy, ktoré môžu indikovať existenciu stredovekých ciest sa vyskytujú na skúmanom území len zriedkavo. Konkrétne severovýchodne od Obýc sa zachovali názvy Široký brod, Za širokým brodom a Závoz.¹⁵ Prvé dve pomenovania súvisia s miestom, kde sa dala prebrodiť Žitava. Južne od obce Hostie sa nachádza v blízkosti Hostoveckého potoka pole nazývané Za brodom.¹⁶ V Hostoveckom chotári sa zachovalo pomenovanie Nad mostom (Koláriková – Majtán 1988, 27). V extraviláne Veľkých Vozokán sa nachádza chotár s názvom Pri kríži (Koláriková – Majtán 1988, 49).¹⁷

⁸ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

⁹ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹⁰ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹¹ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹² <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹³ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹⁴ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹⁵ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹⁶ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

¹⁷ <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

Nálezy mincí

Trasy stredovekých ciest a ich význam dokladajú aj nálezy mincí. Okolo roku 1914 bol v Telinciach nájdený hromadný nález mincí, medzi ktorými boli byzantské razby Romana I. a jeho syna Christophora (920 – 944) i Konštantína IX. Monomacha (1042 – 1055) (Ondrouch 1964, 171). Do 6. a 10. storočia sú datované byzantské mince z neznámych lokalít z bývalej Tekovskej stolice, ktoré boli v zbierke múzea v Zlatých Moravciach (Ondrouch 1964, 169-170). Z denárového obdobia (11. až 13. storočie) pochádzajú zo sledovanej oblasti nálezy mincí z Kostolian pod Tribečom a Vrábeľ-Horného Ohaja (Hunka 2013, 137, 149). V Novej Vsi nad Žitavou sa pri povrchovom prieskume na mieste lokalizovaného opevneného útvaru neďaleko mostu cez potok Drevenica podarilo okrem keramiky objaviť aj viedenský fenig z 13. storočia (RuttKayová – RuttKay 2015, 95). Do grošového obdobia (od 14. do začiatku 16. storočia) sa datujú nálezy z Čeľadíc, Kostolian pod Tribečom, Podhorian, Topoľčianok a Zlatých Moraviec (Hlinka a kol. 1978, 51, 56; Kolníková – Hunka 1994, 118, 146).

Na záver možno konštatovať, že v období 6. až 8. storočia bolo územie celého Požitavia iba riedko osídlené. V 9. a 10. storočí počet archeologických lokalít narastá. O tomto období už možno tvrdiť, že na hornom Požitaví existovala rozvinutá cestná sieť. Priama písomná zmienka o ceste v oblasti horného Požitavia je síce už z 11. storočia, ale ďalšie komunikácie sa uvádzajú až od 13. storočia. Písomné dokumenty dokladajú existenciu viacerých hlavných ciest. Dôležitými dopravnými uzlami boli Vráble a Zlaté Moravce. Významné miesto v cestnej sieti zohrávali hrady Jelenec (Gýmeš) a Hrušov. Zachované dokumenty dokladajú prepojenie skúmaného územia hlavne s Ponitriem a Pohroním. Písomné zmienky predovšetkým zo 14. a 15. storočia dokladajú hustú sieť mýtnych staníc. Informácie o existencii historických komunikácií poskytujú taktiež toponymá. V oblasti horného Požitavia nesie viacero chotárov obcí vo svojom názve pomenovanie cesta. Trasy stredovekých ciest a ich význam dokladajú iba v menšej miere aj nálezy mincí.

* Príspevok vznikol z projektu VEGA č. 1/0040/18 Stredoveké historické cesty na juhozápadnom Slovensku v kontexte stredoeurópskej dopravnej siete a ich odkaz pre súčasnosť.

Bibliografia:

- Bátora, J. 1999: Nález slovanského hrobu (?) v Nevidzanoch. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997, 27-28.
- Bednár, P. 1990: Prieskum v Čiernych Kľačanoch. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988, 39.
- Bednár, P. – RuttKay, M. 1991: Prieskum povodia potoka Bucegaj. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989, 26-28.
- Bialeková, D. a kol. 1989: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok. 1. časť. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra.
- Bielich, M. 2006: Včasnostredoveký sídliskový objekt z Hurbanova-Bohatej. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2004, 41.
- Dedek, L. C. (ed.) 1924: Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Strigonii.
- Fejér, G. (ed.) 1829: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VI/3. Budae.
- Fejér, G. (ed.) 1830: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VI/1. Budae.
- Fejér, G. (ed.) 1837: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VIII/1. Budae.
- Fejér, G. (ed.) 1833: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus IX/1. Budae.
- Fejér, G. (ed.) 1834: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus X/1. Budae.
- Gabulová, M. 2015: Štúdium krajiny a osídlenia na hornom Požitaví v praveku až včasnej dobe dejinnej. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 58, s. 97-168.
- Koláriková, Z. – Majtán, M. 1988: Geografické názvy okresu Nitra. Bratislava.
- Győrffy, G. 1963: Az Árpád-kori Magyarországi történeti földrajza I. Budapest.
- Győrffy, G. 1998: Az Árpád-kori Magyarországi történeti földrajza IV. Budapest.
- Hanuliak, M. 2000: Nové nálezy z Neveríc. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999, 47.
- Hlinka, J. a kol. 1978: Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava.
- Hunka, J. 2013: Mince Arpádovcov z rokov 1000 – 1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredného Slovenska. Nitra.

- Blázníková, E. – Hunka, J. 1994: Nálezy mincí na Slovensku IV. Nitra.
- Blázníček, P. 2011: Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí. Nitra.
- Blázníček, P. 2012: Aktuálny stav výskumu stredovekej cestnej siete na Slovensku. In: Matrínek, J (ed.): Výzkum historických cest v interdisciplinárnom kontextu, 84-87.
- Blázníček, P. 2017: Cestné mýto na dolnom a strednom Považí v stredoveku. In: Dejiny cestnej dopravy na Slovensku II., 59-68.
- Blázníček, Š. 1964: Cesta českých stráží. Geografický časopis 16, 326-339.
- Blázníček, Š. 1967: Prechod českej cesty cez údolie Nitry pri Dvoroch nad Žitavou. Geografický časopis 19, s. 130-138.
- Blázníček, T. 2014: Krajiny českého stredoveku. Praha.
- Blázníček, N. (ed.) 1882: Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii.
- Blázníček, N. 1890: A Garam-melleti Szent-Benedek apátság története I. A templom felzentelésének emlékére Első kötet. Budapest.
- Blázníček, J. 1982: Západné Trábečské podhorie do roku 1526. In: Historické štúdie 26, 149-151.
- Blázníček, J. 2002: Cestná sieť v Nitre a v jej najbližšom okolí v 13. a 14. storočí. In Marsina, R.(ed.): Nitra v slovenských dejinách, 208-211.
- Blázníček, E. (ed.) 1951: Zsigmondkori oklevéltár I. (1387 – 1399). Budapest.
- Blázníček, E. (ed.) 1956: Zsigmondkori oklevéltár II/1 (1400 – 1406). Budapest.
- Blázníček, R. (ed.) 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava.
- Blázníček, R. (ed.) 1987: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Bratislava.
- Blázníček, L. 2013: Vývoj cestnej siete v regióne dolného Ponitria do začiatku 15. storočia. In: Medea-Studia mediaevalia et antiqua XVI. 2012, 23-43.
- Blázníček, S. 1742: Mappa comitatus Barsiensis. In: Bell, M. Notitia Hungariae novae historico geographica IV. Viennae Austriae.
- Blázníček, V. 2002: Nové nálezy z Kolíňan. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2001 : 1. textová časť, 135.
- Blázníček, I. (ed.) 1891: Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár VI. 1353 – 1357. Budapest.
- Blázníček, I. (ed.) 1891: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII. Budapest.
- Blázníček, Imre – Deák, Farkas – Nagy, Gyula (eds.) 1879: Codex diplomaticus patriae. Hazai Oklevéltár 1234 – 1536. Budapest 1879.
- Blázníček, V. 1964: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava.
- Blázníček, O. 1991: Nádoba z 9. – 10. storočia z Úľan nad Žitavou. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989, 76.
- Blázníček, N. – Borzová, Z. 2009: Osídlenie Kostolianskej doliny. In: Monumentorum Tutela 21, 29-44.
- Blázníček, M. – Bóna, M. 2007: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava.
- Blázníček, Š. 1969: Zlaté Moravce a okolie. Bratislava.
- Blázníček, M. 1993: Vývoj stredovekého osídlenia na území horného Požitavia. Slovenská archeológia 41, 353-365.
- Blázníček, M. 2002: Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmi (Vorbericht). Slovenská archeológia 50, 245-322.
- Blázníček, M. 2003: Nové nálezy na Hornom Požitaví. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2002, 113-114.
- Blázníček, M. – Ruttkayová, J. 1992: Pokračovanie prieskumu horného Požitavia. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990, 91-93.
- Blázníček, M. – Ruttkayová, J. – Hunka, J. 1992: Pokračovanie v prieskume horného Požitavia. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1991, 110-112.
- Blázníček, M. a kol. 2013: Zlaté Moravce a okolie. Bratislava.

- Ruttkay, M. a kol. 2015: Záchranne archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Beladice – I Tekovské Nemce. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2010, 217-218.
- Ruttkayová, J. – Ruttkay, M. 1991: Archeologické nálezy v zbierkach mestského múzea v Zlatých Moravciach. Nitra.
- Ruttkayová, J. – Ruttkay, M. 2004: Záchranný výskum v Čefadiciach a Dolných Obdokovciach. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003, 161-163.
- Ruttkayová, J. – Ruttkay, M. 2015: Horné Požitavie. Svedectvo archeológie. Nitra.
- Sedlák, V.(ed.) 1988: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislava.
- Teleki, J. 1857: Hunyadiak kora Magyarországon XII. Pesten.
- Točík, A. 1992: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7. – 14. storočí. In: Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV 28, 115-118.
- Tóth, N. C. (ed.) 2007: Zsigmondkori oklevéltár X. (1423). Budapest.
- Tóth, N. C. – Neumann, T. (eds.) 2009: Zsigmondkori oklevéltár XI (1424). Budapest.
- Trubíni, J. a kol. 2001: Vráble na prelome tisícročí. Bratislava.
- Zábojník, J. 2004: Slovensko a Avarský kaganát. Bratislava.
- Bóna, M.: Živánska veža v chotári Jedľových Kostolian. [online: <<http://www.leustach.sk/zivanska-veza/zivanska-veza-historia>>, cit. 18. 09. 2017]
- <http://geoportal.gov.sk/sk/cat-client?r=geoportal.sazp.sk>.

**VÝZKUM HISTORICKÝCH CEST
V INTERDISCIPLINÁRNÍM KONTEXTU 2018
VLASTIVĚDNÝ VĚSTNÍK MORAVSKÝ - SUPPLEMENTUM 3**

Editor: Jan Martínek

Autoři textů:

Dušan Adam, Richard Andrášik, Aleš Bajer, Marie Balková, Michal Bíl, Pavel Bolina, Dušan Cendelín, Vojtěch Cícha, Peter Ivanič, Marek Kalábek, Karel Kirchner, Jaromír Kolejka, Balázs Komoróczy, František Kubů, Martin Kuča, Zuzana Lendáková, Aleš Létal, Jan Martínek, Vojtěch Nezval, David Novák, Petr Nový, Leoš Pecha, Pavel Šlězár, David Vích, Marek Vlach, Jakub Vrána, Petr Zavřel

Vydali:

Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, z. s.,
Centrum dopravního výzkumu, v. v. i.

Grafický design, DTP: Jan Martínek

Tisk a vazba: Tisk Pětka s. r. o.

Náklad: 150 ks

1. vydání

Brno 2018

ISBN: 978-80-7275-108-2, 978-80-88074-66-3